

Hubert Kupiec

Rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich a klimat wychowawczy placówki resocjalizacyjnej

Resocjalizacja Polska (Polish Journal of Social Rehabilitation) 3, 383-398

2012

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Hubert Kupiec**

Rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich a klimat wychowawczy placówki resocjalizacyjnej

Wstęp

Kompetencje społeczne warunkują efektywność społecznej aktywności człowieka w relacjach interpersonalnych i tym samym stanowią istotny korelat prawidłowego przystosowania społecznego. Poziom, jakość oraz sprawność ich wykorzystywania uwarunkowana jest w dużej mierze czynnikami genetycznymi, stanowią bowiem pochodną szeroko rozumianej inteligencji, w tym inteligencji emocjonalnej. Ich rozwój odbywa się natomiast głównie w procesie socjalizacji i wychowania, w toku interakcji z otoczeniem społecznym. Wśród osób niedostosowanych społecznie, ze względu na zaburzenia występujące w środowisku wychowawczym, obserwuje się najczęściej duży deficyt lub niedorozwój kompetencji społecznych, co w znacznym stopniu utrudnia im właściwe funkcjonowanie społeczne. Dlatego bardzo istotne jest ukierunkowanie i monitorowanie efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych pod kątem zmian zachodzących w tym zakresie u nieletnich wychowanków. Prezentowany artykuł ma na celu ukazanie jakie mogą być rezultaty i uwarunkowania oddziaływań resocjalizacyjnych w tym względzie na przykładzie, jednej z typowych placówek resocjalizacyjnych dla dziewcząt działających w Polsce, jakimi są Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze.

Pojęcie kompetencji społecznych i praca nad ich rozwijaniem w resocjalizacji nieletnich

Kompetencje społeczne to najogólniej umiejętność nawiązywania satysfakcjonujących jednostkę i otoczenie relacji interpersonalnych, które zapewniają jej realizację własnych

* Dr Hubert Kupiec, Uniwersytet Szczeciński.

potrzeb bez naruszania standardów akceptowanych w kulturze społeczeństwa. Wysoki poziom kompetencji tego rodzaju pozwala na ogólny rozwój jednostki, który w znacznej mierze decyduje o prawidłowym przystosowaniu społecznym oraz poczuciu szczęścia i dobrostanu osobistego. O ile jednak istnieje powszechnie podzielany pogląd, że kompetencje społeczne odnoszą się do umiejętności nawiązywania poprawnych relacji interpersonalnych, o tyle występuje pewna rozbieżność w rozumieniu tego, co składa się na tę umiejętność i od czego zależy ich rozwój.

Według M. Argyle¹ kompetencje społeczne to przede wszystkim umiejętność wywierania wpływu na innych w różnych sytuacjach, która zdaniem U. Jakubowskiej² zależy od sprawności nadawania i odbierania komunikatów przez jednostkę adekwatnie do wzorca obowiązującego w danej sytuacji, zapewniająca realizację obranego celu. Umiejętność adekwatnego zachowania się w różnych sytuacjach społecznych, a przede wszystkim reagowania na zachowanie innych osób, opiera się na wiedzy i doświadczeniu zdobytej w kontaktach interpersonalnych. „Szczególnie ważnymi elementami kompetencji społecznych są umiejętności komunikacyjne, asertywność, empatia, umiejętność nagradzania innych i wyrażania siebie”³. Wiadomo już, że tworzenie dobrych relacji z innymi jest zadaniem na tyle trudnym i złożonym, że jego pomyślna realizacja zależy od wielu czynników, do których z pewnością należą predyspozycję i cechy osobowościowe, a także pewne umiejętności ukształtowane w procesie socjalizacji. Dlatego współcześnie nie mówi się o pojedynczych kompetencjach społecznych, ale wskazuje się na cały zespół umiejętności i cech odpowiedzialnych za sprawne nawiązywanie i podtrzymywanie współdziałania w kontaktach interpersonalnych.

Do tej idei nawiązuje także koncepcja kompetencji społecznych w ujęciu A. Matczak⁴ zgodnie, z którą umiejętność nawiązywania satysfakcjonujących relacji z innymi zależy zarówno od czynników wrodzonych (inteligencja płynna i skryształizowana), cech temperamentalnych i osobowościowych, jak i doświadczeń w interakcji ze środowiskiem społecznym. Przy czym, inteligencja płynna jest uwarunkowana genetycznie i rozwija się tylko do okresu dorastania, natomiast inteligencja skryształizowana powstaje na skutek wzajemnego oddziaływania wrodzonych zdolności z doświadczeniami wyniesionymi z interakcji ze środowiskiem. Podstawowym składnikiem inteligencji skryształizowanej, odpowiedzialnej za jakość kompetencji społecznych jest inteligencja emocjonalna, która we współdziałaniu z określonymi cechami temperamentu (aktywność, żywawość, wytrwałość, reaktywność emocjonalna) oraz cechami osobowości (potrzeba aprobaty społecznej, aleksytymia, samo-

¹ M. Argyle. *Zdolności społeczne*. W: S. Moccovici. *Psychologia społeczna w relacji ja–inni*. Wyd. WSiP, Warszawa 1998, s. 77–104.

² U. Jakubowska. *Wokół pojęcia „kompetencja społeczna” – ujęcie komunikacyjne*. „Przegląd Psychologiczny” 1996, nr 39, s. 29–40.

³ A. Bieńkowska. *Bez kompetencji społecznych ani rusz!*. „Psychologia w Szkole” 2002, nr 4, s. 99.

⁴ A. Matczak. *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*. Pracownia Testów Psychologicznych PTP, Warszawa 2001.

kontrola emocji, dyrektywność), poprzez trening społeczny przyczynia się do powstawania i rozwoju kompetencji społecznych człowieka. „Kompetencje społeczne w tym modelu rozumiane są jako zbiór elementarnych, równorzędnych umiejętności społecznych decydujących o efektywnym funkcjonowaniu w określonych typach sytuacji międzyludzkich. Żadna z nich z osobna nie wystarczy do pozytywnego poradzenia sobie z sytuacją społeczną a dopiero ich kombinacja warunkuje sukces”⁵. Należą do nich kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach wymagających asertywności, w sytuacjach intymnych i ekspozycji społecznej. Asertywność rozumiana jest tutaj jako zdolność do wyrażania własnych potrzeb i emocji bez naruszania praw i godności innych ludzi. Jest to także umiejętność odmawiania, mówienia stanowczego, ale nie obraźliwego NIE. Kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach intymnych polegają najogólniej rzecz ujmując na umiejętności budowania bliskich relacji z innymi (przyjaźń, miłość) poprzez otwartą wzajemną komunikację własnych potrzeb, oczekiwań i emocji w interakcji z drugą osobą. Komunikacja odbywająca się drogą werbalną i niewerbalną wymaga jednoczesnego odbierania i nadawania komunikatów, adekwatnych do właściwie odczytywanych reakcji adwersarza. Z kolei, kompetencje do efektywnego zachowania się w sytuacji ekspozycji społecznej warunkują umiejętność wywierania korzystnego wrażenia na publiczności w dążeniu do osiągnięcia wyznaczonego przez siebie celu i opierają się na pozytywnej autoprezentacji.

Kluczową rolę w rozwoju kompetencji społecznych odgrywa inteligencja emocjonalna. Można nawet powiedzieć, że to co widoczne na zewnątrz w postaci umiejętności postępowania z ludźmi stanowi pochodną inteligencji emocjonalnej na określonym poziomie. Według D. Golemana⁶ istota inteligencji emocjonalnej sprowadza się do umiejętności rozpoznawania własnych emocji, umiejętności kierowania nimi, wykorzystywania ich do samomotywacji, a także umiejętności rozpoznawania emocji u innych (empatia) oraz nawiązywania i podtrzymywania z nimi relacji. Ważne jest przy tym, że wszystkie komponenty tak rozumianej inteligencji emocjonalnej podlegają rozwojowi na drodze naturalnych doświadczeń socjalizacyjnych lub zorganizowanych w tym celu oddziaływań wychowawczych. Tym samym prawom podlega rozwój kompetencji społecznych – można bowiem, podnosić ich poziom poprzez odpowiednio intensywny trening społeczny.

Dzieci uczą się kompetencji społecznych w naturalnych kontaktach z dorosłymi i rówieśnikami i jeżeli ich środowisko wychowawcze stwarza korzystne warunki rozwojowe to z czasem, głównie za sprawą mechanizmów modelowania i naśladowania, nabywają one umiejętność prawidłowego współżycia społecznego. W sytuacji, gdy dziecko poddane jest wadliwej socjalizacji, gdy nie zaspakajana jest większość jego potrzeb, a w środowisku przeważają negatywne wzorce zachowań w relacjach interpersonalnych, poziom jego kompetencji

⁵ A. Tomorowicz. *Struktura kompetencji społecznych w ujęciu interakcyjnym*. „Psychiatria” 2011, t. 8, nr 3, s. 92.

⁶ D. Goleman. *Inteligencja emocjonalna*. Wyd. Media Rodzina, Poznań 1997, s. 80–81.

społecznych jest zazwyczaj niski. Tak jest zazwyczaj w przypadku młodzieży wykazującej symptomy niedostosowania społecznego i wymagana jest wówczas profesjonalna interwencja wychowawcza polegająca na zaangażowaniu jej w trening umiejętności społecznych.

Efektywność treningu zależy od bogactwa i intensywności sytuacji umożliwiających ćwiczenie odpowiednich zachowań w toku interakcji z innymi oraz zdolności do refleksji i wyciągania konstruktywnych wniosków z wyniesionych doświadczeń. Ogromnie ważną rolę w tym procesie odgrywa osoba wychowawcy, którego kompetencje pozwalają na nawiązanie takiej relacji z podopiecznym, która zapewni otwartość i skłoni wychowanka do dzielenia się i analizowania własnych przeżyć i reakcji w doświadczanych sytuacjach interpersonalnych. Kiedy dorośli sami potrafią mówić o własnych przeżyciach, wtedy dzieci i młodzież poprzez naśladownictwo uczą się od nich uświadamiania sobie i nazywania przeżywanych emocji. Dlatego rozwijanie kompetencji wychowanków polega przede wszystkim na pomaganiu podopiecznym w identyfikowaniu oraz wyrażaniu przeżywanych przez nich emocji. Można do tego zachęcać przez formułowanie komunikatów typu: „Zastanów się, co teraz czujesz?”; lub też „Widzę, że jest Ci smutno.,” a następnie pobudzanie do autorefleksji przez zadanie pytania „Jak sądzisz z czego to wynika?”. Ważne jest również, aby wychowawca umiał aktywnie, ze zrozumieniem wysłuchać podopiecznego i udzielić mu konstruktywnych informacji zwrotnych. Informacja taka powinna zawierać komunikat, co jest dobre w jego zachowaniu, a co można jeszcze zmienić, w jaki sposób i dlaczego. Należy przy tym unikać negatywnego oceniania, strofowania lub moralizowania, gdyż hamuje to motywację do wyrażania własnych opinii przez podopiecznych. Czasami informacja zwrotna może zawierać instrukcję, jak można zachować się w określonej sytuacji w połączeniu z modelowaniem. Wzbogaca się w ten sposób repertuar zachowań podopiecznego.

Kolejnym zadaniem obok rozbudzania samoświadomości emocjonalnej i umiejętności wyrażania własnych przeżyć jest uczenie wychowanków trafnego rozpoznawania przekazów emocjonalnych wynikających z zachowania innych osób. Rozwijanie empatii, bo o to tu chodzi, może odbywać się na drodze okazywania współczucia, czego nie należy mylić z litością, lecz raczej ze zrozumieniem przeżywanych przez drugą osobę emocji i dawanie temu wyraz przez odpowiednie komunikaty. Można tego uczyć przez zachęcanie wychowanka do opisywania stanów emocjonalnych innych osób, z którymi wchodzi on w interakcje. Dostrzeganie i określanie emocji innych osób jest bowiem pierwszym krokiem do wykształcenia się umiejętności współodczuwania.

Ostatni, ale nie mniej istotny element wchodzący w skład treningu kompetencji społecznych to umiejętność formułowania odpowiednich komunikatów. Podobnie jak poprzednio, nauka polega na uwrażliwieniu podopiecznego na refleksję nad znaczeniem tego, co i w jaki sposób, zostanie lub zostało wypowiedziane do partnera interakcji, a przede wszystkim, jakie może być to przez niego zinterpretowane i w związku z tym, jaki może mieć wpływ na dalszy przebieg interakcji oraz budowanie relacji. Wymaga to wyobraźni i postawienia się przez chwilę na miejscu drugiej osoby, a także przemyślenia, jak największej liczby bezpośrednich i odległych konsekwencji, przed sformułowaniem określonego komunikatu. Dodać należy, że rzecz dotyczy komunikacji w szerszym, nie tylko werbalnym

znaczeniu, gdyż określony sposób zachowania, postawa ciała, faskomika, czy przeżywane emocje, to także istotne źródła informacji dla partnerów interakcji. Dlatego warto zachęcać i uczyć wychowanków refleksji nad znaczeniem tego, co mówią i robią wobec osób, z którymi wchodzą w styczność w różnych sytuacjach społecznych.

Potrzeba podnoszenia poziomu kompetencji społecznych nieletnich w procesie ich resocjalizacji wydaje się więc oczywista. Wynika niejako z etiologii oraz przejawianych przez nich symptomów niedostosowania społecznego – szczególnie bezrefleksyjnego działania i nieumiejętności odraczania gratyfikacji. Prowadzi to najczęściej do konfliktów z otoczeniem i piętrzenia się trudności w relacjach interpersonalnych. Jak pokazują badania naukowe młodzież z zaburzeniami zachowania częściej reaguje nieadekwatnie, tj. agresywnie w sytuacjach ekspozycji społecznej, na skutek obniżonej samooceny i wyższego poziomu lęku będących rezultatem zbyt surowego lub zaniedbującego stylu wychowania (D. Borecka-Biernat⁷). Ponadto, w porównaniu z dobrze przystosowanymi społecznie rówieśnikami, cechuje ją niższy poziom empatii (A. Węgliński⁸, Z. Bartkowicz⁹) oraz umiejętności rozpoznawania ekspresji emocji (A. Wojnarska¹⁰). Stąd też, uzasadnione wydaje się pytanie nie tylko o poziom kompetencji społecznych nieletnich, ale także o efektywność prowadzonych pod tym kątem oddziaływań resocjalizacyjnych.

Założenia metodologiczne, teren i organizacja badań

Prezentowane wyniki stanowią część szerszego projektu badawczego dotyczącego wpływu aktywności twórczej na rozwój kompetencji społecznych nieletnich wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Prezentowane badania miały na celu uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

- Jak wychowanki placówki resocjalizacyjnej oceniają poziom posiadanych przez siebie kompetencji społecznych?
- Jakie zmiany zachodzą w zakresie samooceny poziomu oraz w strukturze kompetencji społecznych nieletnich po rocznym pobycie w placówce resocjalizacyjnej?
- Jaki jest związek pomiędzy zmianami w poziomie deklarowanych przez nieletnie kompetencji społecznych a jakością klimatu społecznego występującego w placówce resocjalizacyjnej?

⁷ D. Borecka-Biernat. *Osobowościowe i wychowawcze przesłanki agresji uczniów w sytuacji ekspozycji społecznej*. W: B. Urban, *Problemy współczesnej patologii społecznej*. Wyd. UJ, Kraków 1998, s. 85–100.

⁸ A. Węgliński. *Resocjalizacja nieletnich w warunkach wolności dozorowanej oraz izolacji zakładowej*. Wyd. UMCS, Lublin 1993, s. 66–70.

⁹ Z. Bartkowicz. *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*, Lublin 2001, s. 135.

¹⁰ A. Wojnarska. *Znaczenie inteligencji emocjonalnej w procesie komunikacji społecznej nieletnich*. W: A. Kieszkowska. *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, s. 495–515.

W celu oszacowania poziomu kompetencji społecznych wykorzystano test „Kwestionariusz do badania kompetencji społecznych KKS” autorstwa A. Matczak. Jest to narzędzie zaopatrzone w tabele normalizacyjne, pozwalające na przeliczenie wyników surowych na skalę stenową. Bazuje jednak na samoopisie, a przez to obarczone jest dużym ryzykiem błędu wynikającym chociażby z możliwości zawyżania swoich kompetencji społecznych, co jak wiadomo zdarza się często osobom wykazującym zaburzenia w zachowaniu, ze względu na cechującą je dużą potrzebę aprobaty społecznej. Dlatego w ocenie otrzymanych wyników należy pamiętać o tym, że deklarowane umiejętności i zachowania mogą być w dużej mierze nieadekwatne w stosunku do realnych możliwości.

Wykorzystane narzędzie składa się z 90 skal szacunkowych, na których respondent za pomocą czterech kategorii (zdecydowanie dobrze, nieźle, raczej słabo, zdecydowanie źle) ocenia, w jaki stopniu poradziłby sobie z określonym zadaniem w trzech typach sytuacji: wymagających asertywności, ekspozycji społecznej i intymności (umiejętności tworzenia bliskich relacji opartych na zaufaniu).

Badanie polegało na tym, że podopieczne Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego wypełniały pisemnie kwestionariusz podczas indywidualnych spotkań z prowadzącym badania. Zapewniło to respondentom poufność, możliwość wyjaśniania niezrozumiałych sformułowań oraz swobodę wypowiedzi.

Badania przeprowadzono na terenie MOW w województwie zachodniopomorskim w dwóch etapach. Pomiar początkowy poziomu kompetencji zrealizowany został w lutym 2010 i wzięło w nim udział 50 wychowanek przebywających wówczas w placówce. Drugiego pomiaru (ewaluacyjnego) dokonano w marcu 2011, kiedy to powtórnie, tym samym kwestionariuszem poddano badaniu 24 wychowanki, które nadal przebywały w ośrodku. Zmniejszona liczba wychowanek stanowiła efekt dosyć dużej rotacji, której podlegają na ogół wychowanki tego typu placówek. Część z nich opuszcza zakład z chwilą ukończenia 18 roku życia, a część przenoszona jest dyscyplinarnie, decyzją sądu do innych ośrodków w kraju (np. za drastyczne naruszenie regulaminu lub samowolne opuszczenie ośrodka).

Ewaluacja poziomu kompetencji społecznych w resocjalizacji nieletnich – wyniki badań

Ogólny poziom kompetencji nieletnich obrazują wyniki przeprowadzonych badań zamieszczone w tabeli 1.

Zestawienie wyników pokazuje, że zdecydowana większość nieletnich na średnim poziomie ocenia swoje umiejętności radzenia sobie w relacjach interpersonalnych. Dotyczy to zarówno ogólnego poziomu kompetencji, jak i poszczególnych ich rodzajów związanych z określonymi sytuacjami. Zastanawiające jest, że poza umiejętnością wywierania korzystnego wrażenia w sytuacjach ekspozycji społecznej, we wszystkich pozostałych rodzajach kompetencji, wyraźnie przeważa odsetek wysoko oceniających swoje umiejętności społeczne. Można zatem przyjąć, że wśród nieletnich przeważa wysoka ocena posiadanych

kompetencji społecznych. Do uzyskanych wyników należy jednak podchodzić z pewną rezerwą, gdyż jak już zostało powiedziane, osoby niedostosowane społecznie cechuje silna potrzeba aprobaty i dokonywana przez nie ocena posiadanych kompetencji może być zawyżona.

Tabela 1. Poziom kompetencji społecznych nieletnich z MOW w Szczecinie

Rodzaj kompetencji	Poziom kompetencji społecznych						Razem L %	
	niski L %		średni L %		wysoki L %			
Ogólnie	5	10	34	68	11	22	50	100
W sytuacjach intymnych	4	8	34	68	12	24	50	100
W sytuacjach ekspozycji społecznej	11	22	27	54	12	24	50	100
W sytuacjach wymagających asertywności	3	6	36	72	11	22	50	100

Od stwierdzonej tendencji wyraźnie odbiega ocena zdolności do autoprezentacji, czyli efektywnego zachowania w sytuacjach ekspozycji społecznej. Odsetek nisko oceniających tego rodzaju umiejętności (22%) jest największy w porównaniu z pozostałymi i niemal równy odsetkowi badanych oceniających je jako wysokie (24%). Prawdopodobnie trudność z pozytywną autoprezentacją, która charakteryzuje młodzież niedostosowaną społecznie wynika z jej niskiej samooceny oraz wysokiego poziomu neurotyzmu, który hamuje aktywność i prowadzi do wycofania lub też wyzwala zachowania agresywne. W jednym i drugim przypadku prowadzi to do poczucia porażki (nieadekwatnego, nieskutecznego zachowania), a przez to utrwała przekonanie o niskich kompetencjach w tym zakresie i wzmacnia tendencję do unikania tego rodzaju sytuacji w przyszłości. Tworzy się w ten sposób swoiste błędne koło, gdyż unikanie okazji do ćwiczeń prowadzi do regresu, który wytwarza lęk przed tego rodzaju doświadczeniami i tendencję do unikania ich. Jak już wcześniej wspomniano, sposobem na przezwycięzenie tego impasu jest celowe organizowanie przez wychowawcę warunków pozwalających na ćwiczenie tej kompetencji przy zapewnieniu z jego strony cierpliwego i taktownego wsparcia w ramach prowadzonego treningu umiejętności społecznych. W jaki stopniu udało się to osiągnąć w trakcie rocznego pobytu podopiecznych w wybranej celowo placówce resocjalizacyjnej, przedstawiają wyniki badań zamieszczone kolejno w tabelach nr 2, 3, 4, 5.

Analiza danych w tabeli 2 wskazuje, że nastąpił nieistotny statystycznie wzrost ogólnego poziomu kompetencji nieletnich poddanych oddziaływaniom resocjalizacyjnym przez okres 12 miesięcy. Oznacza to, że tylko dwie osoby na dwadzieścia cztery badane zmieniło ocenę swoich kompetencji z niskiej na średnią. Prowadzi to do wniosku, że podjęta

w ośrodku praca resocjalizacyjna okazała się nieefektywna w zakresie zmiany ogólnego poziomu kompetencji nieletnich.

Tabela 2. Ogólny poziom kompetencji społecznych wychowanek MOW po rocznym pobycie w placówce resocjalizacyjnej

		Ogólny poziom kompetencji społecznych			Razem
		niski	średni	wysoki	
Pre	L	3	16	5	24
	%	12,5%	66,7%	20,8%	100,0%
Post	L	1	18	5	24
	%	4,2%	75,0%	20,8%	100,0%

$$t = -0,185; df = 23; p = 0,855 \quad X_{pre} = 5,83 \quad X_{post} = 5,92$$

Podobnie rzecz się przedstawia, jeżeli chodzi o ocenę umiejętności radzenia sobie w sytuacjach intymnych, która przypomnijmy, polega na budowaniu bliskich relacji interpersonalnych, budowanych w oparciu o zaufanie na bazie otwartej komunikacji.

Tabela 3. Poziom kompetencji nieletnich do zachowań w sytuacjach intymnych po rocznym pobycie w placówce resocjalizacyjnej

		Poziom kompetencji			Razem
		niski	średni	wysoki	
Pre	L	1	17	6	24
	%	4,2%	70,8%	25,0%	100,0%
Post	L	1	18	5	24
	%	4,2%	75,0%	20,8%	100,0%

$$t = 0,931; df=23; p=0,362 \quad X_{pre} = 6,08 \quad X_{post} = 5,71$$

Zestawienie wyników w tabeli 3 pokazuje, że nastąpił nieistotny statystycznie spadek oceny tej umiejętności u nieletnich, zmniejszył się bowiem o 5% odsetek badanych wysoko oceniających swoje umiejętności w tym względzie. Można zatem przyjąć, że podejmowane w ciągu roku w placówce oddziaływania resocjalizacyjne nie przyczyniły się do wzrostu umiejętności nawiązywania bliskiego kontaktu z innymi, budowanego przez otwartą komunikację i powstające dzięki temu zaufanie.

W jeszcze większym stopniu dokonał się regres samooceny nieletnich w zakresie umiejętności warunkujących korzystną autoprezentację w sytuacji ekspozycji społecznej, chociaż i w tym przypadku uzyskana różnica okazała się nieistotna statystycznie.

Tabela 4. Poziom kompetencji nieletnich w sytuacjach ekspozycji społecznej po rocznym pobycie w placówce resocjalizacyjnej

		Poziom kompetencji			Razem
		niski	średni	wysoki	
Pre	L	5	14	5	24
	%	20,8%	58,3%	20,8%	100,0%
Post	L	6	13	5	24
	%	25,0%	54,2%	20,8%	100,0%

$t = 0,768$; $df=23$; $p=0,450$ $X_{pre} = 5,58$ $X_{post} = 5,21$

Zgromadzone w tabeli 4 dane pokazują, że po rocznym pobycie w placówce nikt z podopiecznych nie zadeklarował wzrostu w tym zakresie, zwiększył się natomiast o 5% odsetek deklarujących niski poziom tego rodzaju umiejętności. Można przyjąć, że podejmowane przez rok przez personel pedagogiczny czynności resocjalizacyjne, nie przyczyniły się do rozwijania umiejętności nawiązywania bliskich relacji z innymi.

Tabela 5. Poziom asertywności nieletnich po rocznym pobycie w placówce

		Poziom kompetencji			Razem
		niski	średni	wysoki	
Pre	L	2	17	5	24
	%	8,3%	70,8%	20,8%	100,0%
Post	L	0	18	6	24
	%	,0%	75,0%	25,0%	100,0%

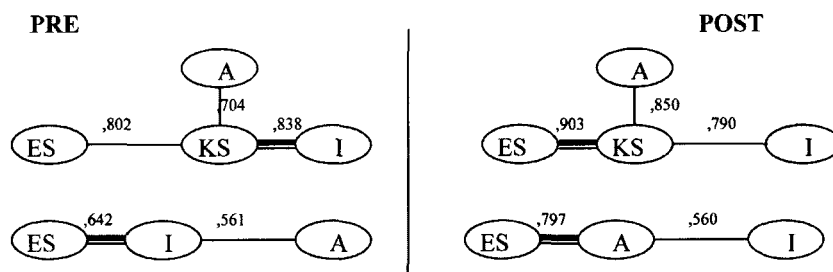
$t = -1,251$; $df=23$; $p=0,223$ $X_{pre} = 5,46$ $X_{post} = 6,17$

Z przeprowadzonych badań wynika także, że nastąpił wzrost asertywności nieletnich (tabela nr 5). Analiza danych wskazuje, że o 5% wzrósł odsetek badanych deklarujących wysoki poziom i obniżyła się do zera liczba osób z niskim poziomem tej umiejętności. Odnotowane zmiany nie są jednak istotne statystycznie (na co wskazuje wynik testu t-studenta), co pozwala na stwierdzenie, że także w zakresie poziomu asertywności nie nastąpiła żadna znacząca zmiana w wyniku podejmowanych w placówce oddziaływań resocjalizacyjnych.

Reasumując można zatem przyjąć, iż w świetle przeprowadzonych badań, większość nieletnich wysoko ocenia poziom posiadanych przez siebie kompetencji społecznych, przy czym ocena ta może być zawyżona. Badane wychowanki najwyżej oceniły poziom własnej asertywności oraz umiejętność nawiązywania bliskich relacji z innymi, dużo niżej natomiast efektywne funkcjonowanie w sytuacjach ekspozycji społecznej.

Analiza zmian w zakresie deklarowanego przez wychowanki poziomu kompetencji społecznych po rocznym pobycie w placówce resocjalizacyjnej ujawniła, że prowadzone oddziaływania wychowawcze nie przyczyniły się do podniesienia ich poziomu. Wychowanki w dalszym ciągu charakteryzuje niskie poczucie kompetencji w sytuacjach ekspozycji społecznej i taki sam poziom asertywności oraz umiejętności zawiązywania bliskich relacji w kontaktach interpersonalnych.

Dla pełnego obrazu warto również przyjrzeć się strukturze posiadanych przez nieletnie kompetencji społecznych przed i po rocznym pobycie w placówce resocjalizacyjnej.

Rysunek 1. Struktura kompetencji społecznych według samooceny nieletnich przed i po rocznym pobycie w placówce resocjalizacyjnej

Przeprowadzona metodą taksonomii wrocławskiej¹¹ analiza połączeń poszczególnych komponentów kompetencji społecznych wykazuje, że po rocznym pobycie w ośrodku resocjalizacyjnym większą rolę w samoocenie nieletnich odgrywają umiejętności radzenia sobie w sytuacji ekspozycji społecznej (ES), które przejmują pozycję zajmowaną uprzednio przez umiejętności nawiązywania bliskich relacji (I). Oznacza to, że ogólną ocenę posiadanych przez siebie kompetencji społecznych, nieletnie bardziej uzależniają od oceny swoich umiejętności wywierania korzystnego wrażenia na innych niż od umiejętności tworzenia bliskich relacji z innymi osobami. Znaczenie kompetencji warunkujących efektywność zachowań w sytuacjach intymnych zmniejsza się również na rzecz przejawianej asertywności. Można zatem powiedzieć, że w świadomości nieletnich zdolność do adekwatnego zachowania się w sytuacji ekspozycji, bardziej zależy od oceny własnej asertywności niż umiejętności otwartej komunikacji i nawiązywania w ten sposób bliskich kontaktów z innymi. Uzyskany wynik pozwala lepiej zrozumieć, dlaczego w większości zachowania przejawiane przez nieletnich w sferze publicznej polegają na odrzuceniu lub zrywaniu dopiero co rozpoczętej interakcji rzadziej natomiast na przyjęciu oferty współdziałania i otwartej komunikacji.

W interpretacji niskiej efektywności prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych pomocna może się również okazać diagnoza panującego w placówce klimatu

¹¹ A. Brzezińska. O zastosowaniu taksonomii wrocławskiej w badaniach pedagogicznych. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1979, nr 2, s. 79–97.

społeczno-wychowawczego. Jest on pochodną relacji interpersonalnych, które zachodzą pomiędzy wychowankami a kadrami pedagogicznymi, na które oprócz cech indywidualnych i postaw uczestników interakcji wpływa także struktura i przyjęte rozwiązania organizacyjne w danej instytucji. Mówiąc więc wprost, diagnozowanie klimatu pozwala na określenie rodzaju i jakości stosunków społecznych występujących w relacjach wychowawczych (dzieci-dorośli) w określonej placówce edukacyjno-korekcyjnej.

Do rozpoznania klimatu społeczno-wychowawczego panującego w MOW zastosowano narzędzie diagnostyczne w postaci kwestionariusza „Skali klimatu instytucji korekcyjnej” R. Moosa w opracowaniu L. Pytki¹². Składa się ono z 9 podskal mierzących trzy wymiary klimatu społecznego:

- relacje interpersonalne pomiędzy wychowawcami i wychowankami;
- orientacje kadry na rozwój osobisty wychowanka;
- porządek organizacyjny w funkcjonowaniu grup wychowawczy i całej instytucji.

Interpretacja wyników uzyskanych z odpowiedzi (tak lub nie) na 90 pytań zawartych w kwestionariuszu zakłada, że im bardziej punktacja w pierwszych sześciu podskalach (pierwszych dwóch obszarach klimatu) przewyższa punktacje w trzech ostatnich (trzeci obszar klimatu), tym bardziej korzystny jest klimat społeczno-wychowawczy w danej instytucji. Jeżeli natomiast występuje relacja odwrotna, to mamy do czynienia z niekorzystnym klimatem społeczno-wychowawczym występującym w placówce.

Drugim wskaźnikiem korzystnego lub niekorzystnego klimatu w placówce jest stopień zgodności średnich w wynikach uzyskanych od wychowanków i wychowawców. Im większa jest odnotowana rozbieżność, tym bardziej niekorzystny jest klimat społeczno-wychowawczy w placówce. Diagnoza klimatu w badanym ośrodku polegała na wypełnieniu przez wychowanki z każdej grupy oddzielnie, w warunkach zapewniających im anonimowość, swobodę i dyskrecję kwestionariuszy z pytaniami, a następnie na te same pytania odpowiadali osobno i anonimowo wychowawcy z poszczególnych grup. Łącznie przebadano w ten sposób 50 wychowanek i 10 wychowawców.

Klimat społeczno-wychowawczy w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym

Przeprowadzona diagnoza ujawniła istotne zróżnicowanie klimatu społeczno-wychowawczego w MOW w ocenie dokonanej przez kadrami wychowawców oraz ich podopiecznych, co ilustruje zestawienie wyników w tabeli 6.

Analiza uzyskanych wyników wskazuje, iż wychowawcy i wychowanki mają bardzo rozbieżny obraz znaczenia poszczególnych obszarów wpływających na klimat społeczny panujący w placówce. Według kadry opiera się on w pierwszej kolejności na oddziaływaniach

¹² L. Pytki. *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa 2000, s. 425–429.

podejmowanych w trosce o rozwój osobisty podopiecznych (śr. 22,55) oraz tworzeniu z nimi bliskich relacji interpersonalnych (śr. 22,27), natomiast w mniejszym stopniu położony jest nacisk na kontrolę i utrzymanie odpowiedniej dyscypliny organizacyjnej (śr. 17,55). W opinii wychowanek jest natomiast zupełnie odwrotnie. W oddziaływaniach wychowawczych dominuje tendencja do utrzymania wysokiego poziomu kontroli i dyscypliny (śr. 20,37), natomiast w mniejszym stopniu ukierunkowane są one na tworzenie otwartych relacji interpersonalnych (śr. 19,88) oraz na działania stymulujące rozwój osobisty podopiecznych (śr. 18,66).

Tabela 6. Klimat społeczno-wychowawczy MOW w ocenie kadry i wychowanek

Obszary klimatu	K. śr	SD	W. śr.	SD	r. śr.	t	p
Relacje interpersonalne	22,27	3,23	19,88	5,43	2,39	1,93	0,05
Rozwój osobisty	22,55	2,73	18,86	4,27	3,68	3,62	0,02
System kontroli i organizacji	17,55	4,18	20,37	3,11	-2,83	-2,57	0,01

K – średnia ocena kadry, W – średnia ocena wychowanek, SD – odchylenie standardowe, r. śr – różnica średniej ($K_{\bar{x}} - W_{\bar{x}}$), t – wartość testu statystycznego, p – istotność statystyczna różnicy pomiędzy średnimi

Największe jednak różnice wynikające z porównania opinii wychowanków i wychowawców dotyczą oddziaływań zorientowanych na wspieranie rozwoju osobistego nieletnich (r. śr = 3,68), które zdaniem młodzieży, są rzadziej realizowane niż wynika to z relacji dorosłych. Na drugim miejscu znajduje się kwestia kontroli, dyscypliny i organizacji pracy instytucji (r. śr = 2,83), która również mocno różni badanych (wychowankowie uważają, że jest bardziej intensywna niż zdaniem wychowawców), natomiast najmniejsze rozbieżności dotyczą oceny występowania bliskich relacji interpersonalnych w interakcjach wychowawczych z kadrą (r. śr = 2,39). Na tej podstawie można zatem wnioskować, że korzystną cechą klimatu występującego w MOW jest występowanie bliskich relacji interpersonalnych w grupach wychowawczych, które niestety nie zawsze są z udziałem wychowawców, natomiast niekorzystną, zbyt mały zakres autonomii i samodzielności oraz za małe zainteresowanie ze strony kadry osobistym rozwojem podopiecznych.

Warto również zauważyć, że w obu porównywanych grupach, występuje także odwrotność odnośnie spójności deklarowanych ocen, co potwierdza analiza wartości odchylenia standardowego (SD). I tak, wśród wychowanek największa spójność występuje w ocenie obecności kontroli i dyscypliny w ośrodku (SD = 3,11), podczas, gdy opinie wychowawców na ten temat wykazują największe zróżnicowanie (SD = 4,18). Fakt ten wskazuje na to, iż niektórzy z wychowawców podzielają opinie podopiecznych w tym względzie. Podobnie rzecz ma się z podejmowaniem działań ukierunkowanych na rozwój osobisty wychowanka – w opiniach wychowawców występuje tutaj największa zgodność (SD = 2,73), natomiast wypowiedzi wychowanek wykazują o wiele większe zróżnicowanie (SD = 4,27). Na tej podstawie można więc stwierdzić, że w odbiorze dziewcząt dominującą

cechą klimatu społeczno-wychowawczego w ośrodku jest kontrola i dyscyplina, a w przekonaniu wychowawców nastawienie na rozwój osobisty podopiecznych. Odnotowane różnice pozwalają zatem na przyjęcie tezy, że w badanej placówce występuje niekorzystny klimat społeczno-wychowawczy, który nie sprzyja rozwijaniu przez wychowanki kompetencji społecznych.

Prawdopodobnie w placówce tej ze względu na dominację oddziaływań kontrolno-dyscyplinujących w porównaniu z czynnościami ukierunkowanymi na rozwój relacji interpersonalnych oraz oddziaływań wzmacniających samodzielność wychowanków, wychowankowie nie mają dostatecznych warunków pozwalających im na ćwiczenie i rozwijanie umiejętności nawiązywania relacji interpersonalnych, autoprezentacji czy asertywności. Niska efektywność w zakresie rozwoju kompetencji społecznych u nieletnich wiąże się również z faktem, że w większości tego typu placówek nie prowadzi się w sposób systematyczny i zamierzony treningu umiejętności społecznych, gdyż wychowawcy nie dysponują odpowiednimi kwalifikacjami zawodowymi w tym zakresie, a w związku z tym swoją aktywność koncentrują głównie na oddziaływaniach organizacyjno-kontrolnych.

Przyczynia się do tego również organizacja systemu wychowawczego, który w tego typu placówce opiera się na funkcjonowaniu podopiecznych w grupach wychowawczych z jednoczesną marginalizacją kontaktów indywidualnych. W tej sytuacji z jednej strony wzrasta znaczenie zachowań autoprezentacyjnych, z drugiej natomiast zmniejsza się szansa na odniesienie sukcesu ze względu na specyficzne cechy publiczności oraz niekorzystny klimat społeczny. Wychowanki i wychowawcy w zakładzie tworząc specyficzne audytorium są na ogół w takim klimacie bardzo wymagający i mało tolerancyjni, co zmniejsza okazję do odnoszenia sukcesów potrzebnych do rozwijania kompetencji. W wyniku doświadczanych niepowodzeń zmniejsza się im samoocena i motywacja do rozwijania umiejętności autoprezentacji. Ograniczenie indywidualnych kontaktów wychowawczych na rzecz interakcji grupowych wpływa także niekorzystnie na rozwój kompetencji związanych z umiejętnością nawiązywania bliskich relacji interpersonalnych (do zachowania się w sytuacjach intymnych). W tych warunkach nieletnie po prostu nie mają możliwości ćwiczenia otwartej komunikacji i odbierania komunikatów zwrotnych korygujących ich niewłaściwe interpretacje i postawy.

Jeżeli praca w ośrodku nie jest skoncentrowana na wspieraniu rozwoju wychowanków przez tworzenie relacji z wychowankiem, opierającej się na wzajemnym zaufaniu, lecz na sztywnym egzekwowaniu zasad ekonomii punktowej, wymuszającej posłuszeństwo i dyscyplinę, to nie ma w nim miejsca na rozwijanie kompetencji społecznych podopiecznych. Uzyskany na podstawie przeprowadzonych badań, obraz jednej z typowych placówek resocjalizacyjnych dla nieletnich jeszcze bardziej uwypukla sens koncepcji twórczej resocjalizacji M. Konopczyńskiego¹³. Zgodnie bowiem z jednym z jej podstawowych założeń proces resocjalizacji powinien zmierzać do rozwijania w nieletnich umiejętności autopresenta-

¹³ M. Konopczyński. *Metody twórczej resocjalizacji*. PWN, Warszawa 2006, s. 108–120.

cji, która stanowi pochodną wizualizacji parametrów niedewiacyjnej tożsamości powstającej w wyniku zaangażowania się wychowanków w aktywność twórczą (teatr, drama, sport, plastyka, muzyka). Jest to jednak zupełnie inny styl pracy, który może się rozwijać w atmosferze otwartości, zaufania i koncentracji na rozwijaniu alternatywnej tożsamości u niedostosowanego społecznie wychowanka.

W warunkach zakładowych pod wpływem nieustannej presji, wywieranej przez wychowawców i rówieśników, rośnie także znaczenie umiejętności przeciwstawiania się jej umożliwiające zminimalizowanie ryzyka ponoszenia negatywnych konsekwencji. Stąd też niemal codziennie zdarza się okazja do ćwiczenia asertywności, a wychowanki, które potrafią skutecznie wyrazić swój sprzeciw i bronić swoich praw zajmują wysoką pozycję w hierarchii grupowej, ciesząc się uznaniem i szacunkiem wśród rówieśników. Opór stawiany przez wychowanki nie zawsze jednak można określić mianem asertywności, gdyż opiera się on w większości na mniej lub bardziej wyrafinowanej przemocy.

Podsumowanie i wnioski

Biorąc pod uwagę wyniki przeprowadzonych badań należy przyjąć, że w wymienionej placówce resocjalizacyjnej podejmowane oddziaływania wychowawcze nie przyczyniają się do wzrostu kompetencji społecznych przebywających w niej nieletnich. Wynika to zapewne z jednej strony z braku kwalifikacji zawodowych do prowadzenia treningu społecznego, ale w o wiele większym stopniu z niekorzystnego klimatu społeczno-wychowawczego, który panuje w tym zakładzie zamkniętym. Zmniejsza to zapewne szansę na pomyślną re-adaptację społeczną nieletnich po powrocie do naturalnego środowiska wychowawczego i pozostaje jedynie mieć nadzieję, że deklarowany przez nie – nawet zawyżony – poziom asertywności i umiejętności nawiązywania bliskich relacji z innymi ludźmi, stanowić będzie potencjał rozwojowy ułatwiający prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie.

Niezależnie od tego zalecane jest ukierunkowanie oddziaływań wychowawczych na rozwijanie kompetencji społecznych nieletnich i w tym celu należałoby podnieść kwalifikacje zawodowe wychowawców przez cykl zorganizowanych szkoleń oraz podjąć działania nad zmianą klimatu społeczno-wychowawczego panującego w tej placówce. Poczynione wnioski ze względu na pilotażowy charakter badań (grupa badawcza ma charakter intencjonalny, a nie reprezentatywny) nie mogą być uogólniane, stanowią jednak inspirację i zachętę do dalszych badań nad omawianym zagadnieniem w szerszej skali.

Streszczenie

Kompetencje społeczne odgrywają kluczową rolę w nawiązywaniu efektywnych relacji interpersonalnych, które są istotne ze względu na prawidłowe funkcjonowanie społeczne człowieka. Nieletni

w większości wykazują deficyty tego rodzaju kompetencji ze względu na proces zaburzonej socjalizacji, co utrudnia im prawidłowe funkcjonowanie społeczne. Dlatego też, w procesie resocjalizacji podejmowane oddziaływania wychowawcze ukierunkowane powinny być na ich rozwijanie. Autor w swoim artykule przedstawia, w jaki sposób można rozwijać kompetencje społeczne nieletnich w ramach organizowania treningu społecznego oraz opisuje sposób i zasady ich ewaluacji. Artykuł zawiera ponadto wyniki badań ukazujące poziom kompetencji społecznych nieletnich przed i po rocznym pobycie w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym wraz z charakterystyką klimatu występującego w teże placówce. Uzyskane rezultaty pokazują, że po rocznym pobycie nieletnich w placówce resocjalizacyjnej ich poziom kompetencji pozostaje na tym samym poziomie, a klimat społeczny panujący w niej nie sprzyja ich rozwojowi.

Abstract

Developing social skills of juveniles and social climate in Juvenile Detention Center

The social competences are important in construction of effective interpersonal rate, which are important in assure people correct functioning in society. The juvenile have a deficits of social competences because their socialization is incorrect and it makes difficult suitable functioning in society. So, it should developing their social competences within the process of leading social rehabilitation by professionals. Author in his article describes how the delinquent pupil's social competences can be developed in social training and how possible is the measurement of them. It also contains the research results, which show what is the level of these competences after a year spending in Juvenile Detention Center, how was the social climate and its on the level of their competences. The results show that the social competences are on the same level after a year and the social climate isn't supporting developing them.

Bibliografia

- Bartkowicz Z. (2001). *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*. Lublin.
- Bieńkowska A. (2002). Bez kompetencji społecznych ani rusz! *Psychologia w Szkole 2002, nr 4*.
- Brzezińska A. (1979). O zastosowaniu taksonomii wrocławskiej w badaniach pedagogicznych. *Kwartalnik Pedagogiczny 1979, nr 2*.
- Goleman D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Wyd. Media Rodzina.
- Jakubowska U. (1996). Wokół pojęcia „kompetencja społeczna” – ujęcie komunikacyjne. *Przegląd Psychologiczny 1996, nr 39*.
- Kieszkowska A. (2011). *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Konopczyński M. (2006). *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa: PWN.
- Matczak A. (2001). *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.

- Tomorowicz A. (2011). Struktura kompetencji społecznych w ujęciu interakcyjnym. *Psychiatria, t. 8, nr 3*.
- Urban B. (1998). *Problemy współczesnej patologii społecznej*. Kraków: Wyd. UJ.
- Węgliński A. (1993). *Resocjalizacja nieletnich w warunkach wolności dozorowanej oraz izolacji zakładowej*. Lublin: Wyd. UMCS.